

**«TҮРКІ ӘЛЕМІН ЗЕРТТЕУ» ҚОРЫ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI
АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚазҰПУ
ABAY MİLLİ DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
ЧУКУРОВА УНИВЕРСИТЕТИ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ**

**«ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯНЫҢ ОРТАҚ МӘДЕНИ
ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ
21-23 мамыр 2007 жыл**

**KAZAKİSTAN VE TÜRKİYE'NİN ORTAK KÜLTÜREL
DEĞERLERİ ULUSLAR ARASI SEMPOZYUMU
21-23 Mayıs 2007**

BİLDİRİLER

Editör:
Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR
Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN

АЛМАТЫ - 2007
ALMATI - 2007

ÂŞIK PAŞA'NIN GARİB-NÂMESİ'NDE VE KAZAK KÜLTÜRÜNDE AİLE

Dr. Damira İBRAGİM

Fatih Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Özet: Aile ve ev, bütün Türk toplumlarında neslin dünyaya gelmesi, büyümesi, yetişmesi ve topluma kazandırılması için en önemli faktördür. Bu ehemmiyetinden dolayı Türk kültüründe evlilik kutsal sayılır. Her cemiyet kendi aile nizamı üzerine kurulur. Âşık Paşa, Garib-nâme'de aile içi münasebetlerin sosyal ve hukukî yönlerine dikkat çeker. Bu çalışmada XIV.yy'ın mühim şahsiyetlerinden Âşık Paşa'nın Garib-nâme'si esas alınarak Anadolu Türk ve Kazak aile müessesesinin benzer yönleri incelenmiştir.

Abstract: In all Turkic societies, family and home are the two most important factors the life cycle of a new generation from birth to the integration into the society. Because of this importance, marriage is regarded as a sacred institution. All societies are founded on the values their family order. Âşık Paşa, in Garib-nâme , draws attention to the social and legal aspects of the interactions within family. In this study the value characteristics of Anatolian family and their similarities to Kazak family institutions are analyzed on the basis of Garib-nâme by Aşık Paşa.

Key words: Ashiq Pasha (Aşık Paşa), Garib-name (Gharib-Nameh), Anatolian family,

Aile ve ev, bütün Türk toplumlarında neslin dünyaya gelmesi, büyümesi, yetişmesi ve topluma kazandırılması için en önemli faktördür. Bu ehemmiyetinden dolayı evlilik, kutsal müessese sayılır. Başka dillerde rastlanmayan evlenmek kelimesi de, Türkler'in bu konudaki ciddiyetini ortaya koymaktadır. "Türkçe'de izdivaç için kullanılan evlenme veya evlendirme tâbirleri, evlenen erkek veya kızın baba ocağından ayrılarak ayrı bir ev (aile) meydana getirdiğinin ifadesidir."(Kafesoğlu, 2002:228)

"Evlilik, aileyi meşru temellere oturtan toplumsal bir olgudur. Eski Türkler izdivaca "evlenmek", "ev-bark" sahibi olmak derler. Bark, Orhun anıtlarında "mabet" anlamına gelmektedir. Ev de kutsal bir mabet kabul edildiğinden, "bark" adını alır. Bu anlamda evlilik eski Türkler'de (İslâm öncesi dönem) kişilerin kutsal bir güvenceye kavuşmasıdır. Kuruluş döneminin tarihçisi Âşık Paşazâde yaşadığı dönemde de evliliğin diğerleriyle birlikte dünya hayatının amacı ve anlamı olduğunu belirtir:

"Bu âlemde maksad olan bir kaç şeydir: oğul evlendirmek, kız çıkarmak ve dünyadan imanla gitmek."(Doğan, 1999:375)

Her cemiyet kendi aile nizamı üzerine kurulur. Âşık Paşa, Garib-nâme'de aile içi münasebetlerin sosyal ve hukukî yönlerine dikkat çeker. Bu bağlamda beyitleri okurken, Anadolu Türk ailesinin dikkate değer hususiyetler taşıdığını görmek mümkündür. Türk aile sisteminin esasları toplumun sosyal yapısından fertlerin davranışlarına kadar yansımıştır.

Anne-baba-evlat ilişkilerini esas alan aile prensiplerinin, toplumsal disiplini ve huzuru sağlamada, insanları himayeye yönelik sosyal davranışları gerçekleştirmede rolü büyüktür. Türk ailesinde erkek veya baba, aile reisi olarak büyük bir mesuliyet üstlenir. Bu husus, Âşık Paşa'nın Garib-nâmesi'nde de açıklanmıştır. Baba, aile fertlerinin, yani hanımın, eğer varsa ihtiyarların, oğlanın ve kızın barınak, yiyecek, giyecek maddî ihtiyaçlarından, ayrıca manevî gelişiminden de sorumludur. Evin hanımı da kendi yükümlülüklerini baştan kabul etmiş olup, "yuvayı dış kuş yapacağının" bilincindedir. Dolayısıyla hane içi düzeninden, büyüklere ve evin erkeğine hizmet etmeğe, çocuklarla ilgilenmeye, tâlim terbiye vermeye, aile huzurunu ve saadetini korumaya kendini hazırlar. Âşık Paşa bu hususları açıklarken şöyle demektedir: (Yavuz, 2000:243, makalede istifade edilen örnek beyitler ve numaraları bu eserdeki sıralamaya göre alınmıştır-D.İ.)

Ev ü barh u han-u-man mal u tavar

Cümlesi kaygu-durur her kimde var

(1114)

Bir insanın ev bark, evlad u ıyal, mal mülk sahibi olması dünyaya bakan cihetiyle zahiren çok güzeldir; çünkü her insan belli bir yaşa geldiğinde mutlu bir evlilik yapmayı, fitratı gereği bazı cismanî ve ruhanî lezzetleri tatmayı, zürriyetinin devamı için çocuk sahibi olmayı arzu eder. Ayrıca ailesinin geçimini temin etmek için mal mülk sahibi olmak ve böylece aile saadetini elde etmek ister. Bu gerek kadın, gerek erkek olsun, beşer fitratının gereğidir.

Ancak şair Âşık Paşa, yukarıdaki beytinde bütün bu saydıklarımızın kişi için üzüntü kaynağı olduğunu söylemektedir.

Bunca güzellik, arzulararak elde edilen lezzetler neden üzüntü kaynağı olsun? Eserin didaktik ve tasavvufi içeriği düşünüldüğünde, şairin burada üzüntüden kasdını anlamak da çok zor olmayacaktır. Daha önceki beyitlerde uyku, açlık, tokluk, nefsin doyumsuzluğu, hastalık, gevşeklik, geçim derdi v.s. gibi Hakk'a giden yolun engellerini sıralarken, şair evlad u ıyalın de hakikat yolcusu için en büyük meşgale olduğunu belirtmiştir.

Öyleyse beyitteki kaygı "aile, mal mülk sahibi olduysan, onları boş veremezsin, onlara karşı sorumluluk yüklendin ve onun gereğini yerine getirmelisin" anlamını taşıyor. Aile reisi, aile efradının hakkını, hukukunu gözetmeli, Allah'ın istediği şekilde ona riâyet etmelidir.

Burada Kuran-ı Kerim'in "Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha layıktır" (Kehf suresi:46) buyurarak, mal ve evladın dünya hayatının ziyneti, ihtişamı, debdebesi olduğunu vurgulayan, onların hafife alınmaz konumunu harırlatan âyetine telmih vardır. Ancak bu sayılanlar dünyanın dünyaya bakan yönleri olup, onun solan, pörsüyen cihetidir. Âşık Paşa da beyitte dünya malının kendisiyle iftihar edilecek bir şey olmadığını, hadd-i zatında evladın da iftihar vesilesi olmadığını söyleyerek, ancak "bunlar ahirete, Allah'a müteveccih olunca kıymetler üstü kıymet kazanır" mesajı vermektedir. Müteakip beyitte:

Anların kim eli irmez biş biter

Kaygudadur ah idüp dütni düter (1115)

denilmektedir. Bu beyite göre yukarıda sayılan nimetlere sahip olmayanların hali daha da beter olup, o kişiler de bundan dolayı ah etmektedirler. Demek ki insanoğlunun dünya nimetlerini elde etmesi bir kaygı doğuruyorsa, elde edememesi daha ağır tasalanma sebebidir.

Aileyi bireyler oluşturur. Cemiyet bu ailelerden meydana gelir. Bireylerin çoğalarak cemiyet teşkil etmesi, bilgi ve kültür birikimine sahip olması medeniyetleri doğurur. O halde "sosyal siklet merkezi de diyebileceğimiz aile yapısının sağlamlığı ve iyi korunması neticesinde toplumun gelişerek, devlet denilen organizasyon tesis etmesi, medeniyetin oluşumu" sağlanabilir. (Turan, 1999:483)

Şairin vurgulamak istediği, arzuladığına sahip olan insanın, her nimetin kendi neviden şükür gerektirdiğini hatırdan çıkarmaması, Hakk'a götüreceği yolda bu nimetleri bir basamak yapabilmesi ve

böylece dünya-ahiret dengesini kurabilmesidir. Bu dengenin nasıl kurulacağına dair cevap yine Aşık Paşa'dan:

Ata ana avrat oğlan kız gelin
Kamusının sen yisen gerek gamın

Ataya vü anaya hürmet gerek
Avrata vü oğlana nimet gerek (2911-2)

Ailenin Kazak kültüründeki ehemmiyetine gelince, ev ve evlilik Kazaklar'da da çok önemli ve değerlidir. Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi Kazakça'da da evlenmek - uylenw tabiri kullanılmaktadır. Bunun dışında aile kurmak ve evlilikle alâkalı yüzlerce ifadenin bulunması bu konunun önemine işaret eder.

Otaw tiguw - otağı, çadır evini kurmak, turmıs kuruw - yeni yaşam düzeni kurmak, şanırak köteruw- çadır evinin tavan direğini kaldırmak (Şanırak - Kazaklar'ın geleneksel keçe çadırının tavanı olup, en önemli parçadır. Kazak millî mantalitesinde şanırak demek, aile demektir. Şanırak kötenrw, yani tavanı yükseğe kaldırmak, müstakil bir çadır kurmak, yani aile kurmak anlamındadır. Halk arasında yeni evlilere "şanırağımız yüksek olsun!" diye temennide bulunulur. Şanırağın yüksek olması demek, Kazak düşüncesinde zenginlik, huzur ve mutluluk demektir. Bunun dışında, Kazakça'da sülalenin büyüklüğüne ait ev anlamında "kara şanırak" deyimini de var. Boşanmak anlamında ise "şanırağı şaykaldı", yani şanırağı yerinden oynadı deyimini kullanılır. Yabancı birisinin misafir kaldığı evde abes işlerle iştiğal etmesi durumunda onu uyarmak amaçlı "şanırağa baka", yani "burda yabancısın haddini bil" anlamında vb. şanırakla ilgili deyimler çok kullanılır), ayaktanuw - bireyin ev kurarak kendi ayakları üzerinde duracak hale gelmesi, basın baylaw - başını bağlamak, bosağa attaw - eşik atlamak", tütün tütetuw - ocağı tütürmek, bir bası ekew boluw - bir başın iki olması, jana ömirdin tabaldırığın attaw - yeni bir yaşama merhaba demek vb. bu anlamda kullanılan deyimlerden sadece birkaçı.

Klasik Kazak kültürünün vazgeçilmezlerinden olan çadır evi ve onun parçaları aile, ev, evlilik, hane anlamındaki birçok deyim meydana getirmiştir. (Bosağa, yani eşik Kazak aile kültürünün mühim unsurlarındandır. Genelde yeni evli gelin için "Ak bosağayı atladı" derler, ak bosağa - baht bosağa, bosağa berk olsun deyimleri de çok kullanılır.Kazaklar aileye otbası, aile reisine de otağası derler. Ot'a, yani ateşe ve ocağa bu sebepten dolayı kudsîyet atfedilir. Bu meselede İslâmiyet öncesi ateşe tapma, odu kutsal saymanın tesiri göz ardı edilmemelidir. Kazakça'da 'od' ve 'ocak'ın diğer bir anlamı da aile demektir. Kutsal bir müesseseye olan aileyi kurmakla - Âşık Paşa'nın da kapsamlı yer verdiği gibi - evlenen çiftler büyük bir sorumluluk yüklenirler. Kazaklar arasında sık kullanılan "Üylenuw onay, üy boluw kıyın" (Evlenmek kolay, evi idare etmek, evliliği sürdürmek, sorumlulukları yerine getirmek zordur) veya "Otbası, oşak kası - uwayım bası" (Aile, ocak vehim ve üzüntü kaynağıdır) atasözleri Garib-nâme'nin yukarıdaki iki beyitiyle aynı manalara geliyor. Aile mukaddestir. Bundan dolayı aileyi meydana getirenlerin üstlendikleri vazife de kutsaldır. En başta aile reisi — Kazaklar'ın deyimleriyle otağası - o evin her türlü ihtiyaçlarını, hanımın ve çocukların yiyecek ve giyeceğini temin etmekle kalmayıp, ailenin iç huzuru, bireylerin ruhanî gelişimi ve aile içi münasebetlerde de söz sahibidir.

Klasik Kazak ailesinin merkezinde erkek vardır. Bu kadının hayattan tamamen soyutlanması, etkinliğinin azalması anlamına gelmiyor. Sanılanın aksine Kazak kadını erkeğine itaatkar olmakla kalmayıp, ailevi önemli hususlarda söz söylemekte serbesttir. Kazak kadını içine kapanık değildir. At binmek, ev işi, el işi, çocuk bakımının dışında konu komşuyla ilişkilerde, misafir ağırlamakta (erkeği evde olsun, olmasın), bazen bütün sülaleyi ilgilendiren konularda görüşünü açıkça belirtmekte serbest ve hürdür. Ancak ailenin merkezinde kilit rol her zaman aile reisi (otağasına)ne ait olup, ailenin diğer fertlerinin yükümlülükleri ona göre belirlenir.

Nesep, soy sop Evliliğin beklenen meyvesi insan neslinin devamıdır. Evlenecek yaşta oğlu veya kızı olanlar dünür olacakları aileyi tanımak isterler. Yalandan tanıdıkları soylu, izzetli, ahlâklı aileden gelin almak veya iyi bir aileye kız vermek, anne babanın başta gelen arzudur.Bu amaçla nesep, soy sop araştırılır. Soysuz, görgüsüz ve kötülükle adı çıkanlardan her zaman uzak durulmuştur. Çünkü:

Her birimin cevherinde ne-y-is
Ol biterdi yavuz u ger k'eyise

Pes bilün her nesne kim asfı degül
Bin ögüt virür-isen ehli degül (2108-9)

İnsanın aslında ne varsa, iyi veya kötü er geç o hasıl olur. Mayası bozuk, nesli pis, ehil olmayan kimselere binlerce ögüt de versen; boşuna emek harcarsın.

Kazaklar "Sütpen singen süyekpen ketedi" derler, yani anne sütüyle işlenmiş karakter değişmez, ancak ölünce mezara birlikte gider.

Soy sop güzelliği, halkın teveccühünü celbedet. Asma babanın saygıdeğer olması, çoğu zaman çocukların iyi geleceğe sahip olmalarının garantisi gibi algılanmıştır. Bir Kazak atasözünde "Saksıdan jaman tuwar emi bolmas (İyiden kötü doğar tedavisi bulunmaz), Jamannan jaksı tuwar teni "bolmas (Kötüden iyi doğar dengi bulunmaz)" denildiği gibi, hatırı sayılır her insanın nesli kesinlikle iyi olur anlamına da gelmez.

Âşık Paşa, soy güzelliği edeple birlikte olursa kıymet kazanır der. Edepsiz biri soyu sopu ne kadar köklü olsa da halkın maskarası olmaktan kurtulamaz. Sıra Garib-nâme'de:

İmdi gel hassiyeti gör bir yine
Ol dahı neymiş bana bir sor yine

Ol nesebdür kim bu halkda var-durur
Niçeler anun ıla server-durur

Atadan kalmışdur ol hürmet ana
Kim anı görse kılur hürmet ana

Kanda varsa halk ana izzet kılur
Bay u yohsul kamusı adın bilür

Ata adıdur anun sermayesi
Dirliğinde nakd u genc u mâyesi

Dünyada bu dirliğe yigrek sebeb
Kankıdur şol kim ola asl u neseb

Atadan kalmış ola hürmet ana
Kanda varsa hön ola nimet ana

Ata dostı oğula miras olur

Değsürilmez ayruk ol şöyle kahr (9048-55)"Ata dankı - ulğa miras" (Ata adı oğula miras), "Ata körgen ok jonar, ana körgen ton pişer" (Ata terbiyesi alan ok yontar, anneden tâlim alan kaftan biçer), "Aken ölse de akendi körgen ölmesin" (Baban ölse de babanın dosttan ölmesin), "Ata dankımen kız öter" (Babanın şöhretiyle kızma talip olunur) gibi atalar sözü konunun Kazak bozkırlarındaki akisleri gibidir.

İnsan nesebinin pâk olması güzeldir, istenilen bir özelliktir, ancak ecdadının adını kullanıp mağrur olmak, tasvip edilmeyen bir davranıştır. Aslına hürmeten bir kimseyi halk üstün görse de o kimse üstünlük taslamamalı, aksine mütevazı ve edepli olmalıdır. Tanrı yolunda kendini toprakla bir tutan asaletti insanın şîârı, doğruluk, birlik ve güzel ahlâk olmalıdır. O kimse, kıskançlıktan, kibirden, geçimsizlikten hep uzak durmalıdır. İşte o zaman yıldızların arasında parlayan ay gibi olur ve değeri daha çok artar:

Kişiye devlet-durur asl u neseb
İlla şuna kim ola anda edeb

Ol neseb kim bu edebden yân yok
Bir marazdur kim anun tımarı yok

Çün neseble bu edeb yoldaş ola
Ol kişi lâ-büd ki halka baş ola (9048-50)

Şoldur ol kim ol neseble pâk ola
Liki nefsi Hak yolunda hâk ola

Aslun anup kamular ol servere
Her kim adın işide baş indüre

Kamudan artuk ola kadri anun
Kanda varsa ola yer sadrı anun (5896-8)

İlla ol kendüzini alçak bile
Hak yolunda kendüzin toprak bile

Olmaya kibr ü hased ol kişide
Hakkı her kanda bulursa işide (5900-1)

Bes bilün ol halk içinde bay-durur
Şöyle kim yıldız içinde Ay-durur (5906)

Anadolu Türk aile yapısı ve nesep hususunda beyitlerde anlatılanlar, Kazak düşüncesiyle benzerlik göstermekle birlikte, bu konuda bâriz bir fark, Kazak kültüründeki şecere geleneğidir. Soy kütüğünün sağlamlığı, şecere saffeti bu kültürün özü sayılabilecek niteliktedir. Köklü kültürünü neslin temizliğiyle özdeşleştiren Kazaklar, millet oluşumu sürecinde etnopolitik, idarî, coğrafi vb. sebeplerden dolayı Ulu, Orta ve Küçük olmak üzere 'cüz' (birim)lere ayrılmıştır. Her cüz, 'Ru' (kabile)lerden oluşmuştur. Cüz'ler ve Ru'ların tasnifi yüzyıllar boyunca temel kaynak niteliğindeki şecereleden anonim olarak nesilden nesile aktanlagelmiştir. Her Cüz'ün toprak sınırları, o cüz'ün yaşam özellikleri, iklim şartları v.s. hayat tarzlarını yakından etkilemiştir. Halk arasında bu özellikler şöyle ifade edilmiştir:

Ulı Jüzge kawğa berip, malğa koy;
Orta Jüzge kalam berip dawğa koy;
Kişi Jüzge nayza berip jawğa koy.

"Ulu Cüz'e kırba ver hayvan otlatsın;
Orta Cüz'e kalem ver ilimle uğraşsın;
Küçük Cüz'e mızrak ver düşmanla savaşsın."

Cüz'leri ve Ru'ları tespit ve tasnif etmek asla ayrımcılık yapma manasına gelmediği gibi, köklü Kazak kültürünün en önemli rükünlarından olan yedi göbek cediti ezbere bilmekle ilgilidir. Yedi cediti - hatta daha çoğunu - bilmek, Kazak aile geleneğinde adeta yazılmamış kanun gibidir. Aynı Ru'nun mensupları bir atanın nesli olduklarından, akraba sayılırlar; mutluluk ve üzüntülerini paylaşırlar. Bu durumda kan davası veya mirası paylaşamama gibi çirkin eylemler söz konusu olmaz.

Bir Ru'nun aynı kolundan olan genç kız ve delikanlı, farklı ailelerden olsalar bile aradan yedi nesil geçmedikçe kesinlikle evlenemezler. Akraba evliliğini katıyken yasaklayan Kazaklar başka Ru'dan, hatta başka Cüz'den kız alıp vermeyi tercih ederler. Bunun gibi ananelerine sadık Kazak aileleri, çocuklarına küçük yaştan itibaren hangi Cüz'e ve Ru'a ait olduğunu, kabilenin geçmişini, özelliklerini, büyüklerini, kahramanlarını, yedi ceditini ve akraba Ru'ları öğretmeyi borç bilirler.

Yedi göbek cediti ezberleterek, masal, destan ve bilmecelerinde eğitim amaçlı bu konuları aktarırken çocuğa geçmişe saygı ve öz kimliğiyle gurur duymanın yanı sıra insanlığa kucak açma, empati ve sevgi duygulan aşılanır. Çünkü insan kendi soyunu ve onun güzelliklerini bilmekle millî tarih anlayışı edinir. "Jeti atasın bilgen yer, jeti jurtın kamin jer" (Yedi ceditini bilen er, yedi yurdun gamını yer) atasözü veya büyük âlim ve Allah dostu olarak bilinen Bekasıl Awliye'nin "Men kün emespin jurtın barin jiltar; Men kul emespin ata tegin umıtar" (Ben herkese ışık ve sıcaklık veren güneş değilim, Ben ata soyumu unutacak kul da değilim) (Bekasıl, 2005:7) mısraı buna ışık tutar.

Tarihî yazıtlarda hanlardan, kadılardan, siyasî şahsiyetlerden bahsedilirken, edebî eserlerde de bir kişinin kahramanlığı övülürken onun hangi Ru'nun mensubu olduğu isminin önünde belirtilmiştir, Alşın AYTEKE Bi (Bi - Han'ın baş danışmanı da diyebileceğimiz Bi, keskin ifadeleriyle her zaman adaleti temsil eden, kimseden çekinmeyen, çeşitli davaları çözen kimsedir. Bi'lerin özellikleri, tarihi ve millî kültürü iyi bilmesi, ilmî derinliği, irfan sahibi ve hazırcı cevap olmasıdır. Kazak Ru'larının hepsinde Bi'lik müessesesi mevcuttur.) (AYTEKE Bi Küçük Cüz'ün Alşın Ru'ına mensup), ARGİN KAZIBEK Bi (Orta Cüz'ün büyük Bi'yi Kazıbek ARGİN Ru'ına mensup), ÜYSÜN TÖLE Bi (Ulu Cüz'ün Bi'yi Töle Bi ÜYSÜN Ru'ına mensup), KARA KIPÇAK KOBILANDI (Kobilandı kahramanın kendi adı; Kıpçak mensup olduğu Ru adı; Kara ise o Ru'nun alt koludur), KARA KEREY KABANBAY (Kabanbay Batır, Kerey Ru'nun alt kolu Kara'ya mensup), ŞAPRAŞTI NAURIZBAY (Meşhur kahraman Naurızbay Şapıraştı Ru'ına mensup) örneklerinde olduğu gibi. Savaş meydanlarında, at yarışlarında, çeşitli müsabakalarda meşhur kahramanların, hanlar'ın ve alplerin adlarını mensup olduğu Ru adıyla birlikte slogan yapmak, motivasyon yöntemi olarak kullanılmıştır.

Klasik Kazak kültürünün kopmaz bir parçası haline gelen nesep belirleme ve soy kütüğü tutma, görgünün, millî terbiyenin göstergesi olarak, çağın gereklerine göre renklendirilerek varlığını sürdürügelmiştir. Gelenekleri de modern ve modern öncesi olmak üzere zaman koşullarına göre değerlendiren Kazak halkı, şecereye müracaat ederken geçmişin güzelliklerini öğrenmeye, meydana gelebilecek olumsuzluklardan kaçınmaya çalışmaktadır. Tarih yolculuğunda savaş, açlık, soykırım gibi zulümlere maruz kalınmasına rağmen bütün zorlukların üstesinden gelen ecdat mühim saydıkları millî değerleri nesilden nesile aktarmada büyüklük örneği sergilemişlerdir. Anne Baba

Âşık Paşa'nın deyişiyle ata ana, yani anne ve baba hanenin iki temel direğidir, ailenin aslı ve köküdür:

İşid imdi bu kez in aslun kökün
Şol kim anun feri sensün ol kökün

Yani asl u kök demek maksud nedür
Dilek uşbu sözde ata anadur

Ol kökündür budağı sensün anun
Bağlayupdur ol senün altın yanun

Endişesinden geçemezsin Hak'a
Perdeli göz Hazret'e niçe baka (3481-4)

Beyitlerden de anlaşılacağı gibi, ata ana köklü bir ağaç, çocuk da ondan meydana gelen dal budaktır. Türk kültüründe dal budak salmak, çoluk çocuğa karışmak, çoğalmak ve neslin devamı; insanın hayafı gayesidir. Beyitten hareketle anne babanın bakımı, onların ihtiyaçlarının temini, Cenab-ı Hakk'a gidecek yolda engel teşkil ettiği anlaşılır. Çünkü bu yolun yolcusu dünyayı ve içindeki her şeyi bütünüyle elinin tersiyle itmelidir.

Âşık Paşa "anne babam terk et, onları düşünme" dememekte, aksine bir insan için onu dünyaya getiren anne ve babanın ne kadar değerli olduğunu vurgulamaktadır. Ata ana çocuğu için öyle kıymetlidir ki onları düşünmekten, dertleriyle dertlenmekten kendini alıkoyamayan insanın Hakk'la kurbiyetinde noksanlık meydana gelebiliyor. Şair, burada Türk ailesinde büyüklere hürmet ve hizmetin ideal bir örneğini seslendiriyor. Hane geleneğine ve kültürel değerlerine sahip çıkan ailede olması gereken de budur.

Garib-nâme'de anne-baba bahsi kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. Anne-baba olmanın ehemmiyeti, onların çocuklarına karşı vazifeleri, her zaman ve zeminde çocuklarından dolayı gam yemeleri, buna karşılık çocukların anne babaya saygıda kusur etmemeleri gerektiği, ata anasını hoşnut ederek dualarını almanın evlat için büyük bir bahtiyarlık olduğu sık sık dile getirilir. Ayrıca onların ihtiyarlamaları hâlinde, anne babaya bakma sırasının çocuklara geldiğini de bildirmektedir.

Âşık Paşa, Allah tarafından cihana rahmet ve nimetlerin eriştiği beş türlü kapı açıldığını, bu kapılardan her birine vefa gösterenin Allah rızasına mazhar olacağını şöyle dile getirir:

Dünyada biş kapı vardur iy safa
Her birine can-ıla kılğıl vefa

Her kim ol biş kapıdan alkış ala
Şeksüzün andan Çalap hoşnud ola

İşid imdi her birinün adım
Kim bilesin uşbu sözün dadımı

Birisi ata-y-ıla ana-durur
Biri üstadım değil mi ne-durur (3101-4)

Anne babayı memnun etmek, onların dilek ve temennilerine layık olmak, Türk aile kültürünün esaslarındandır. Kur'an'da da "Anaya babaya öf deme, çıkışma ve kendilerine yumuşak sözler söyle" (İsra suresi:23) denilerek bu konunun altı çizilmiştir. Ayrıca bu mevzu Hz.Peygamber'in sünnet ve hadislerinde de teyid edilmiştir. Şair, söz konusu âyete eserinde de yer vermek suretiyle konuyu vuzuha kavuşturmuştur.

Anne babanın hoşnutluğu Allah'ın rahmetine ve rızasına kavuşmak için bir vesiledir. Âşık Paşa'ya göre bu rıza istikametinde birinci basamaktır:

Geldük evvel ata ana kapısı
Eydeyüm nedür bunların tapısı

Bu oğul kız ataya vü anaya
Farz u vacibdür kim ikram eyleye (3110-1)

Âşık Paşa'nın muhatabı mümindir. Mümin bir kimse Allah'ın emirlerine kesin inanan, farz ve vacipleri titiz, noksansız bir şekilde yerine getirendir. Oysa İslâm öncesi Türk kültüründe de ata anaya hürmet söz konusudur. Şair geleneğe, âdetten öte anne babaya bakmanın, onların rızık temin etmenin hem oğlana, hem de kıza bir farz olduğunu önemle hatırlatır.

Bir sonraki beyitte daha da detaya inmiştir:

Ne ki dirse karşı söz kaytarmaya
Mahkum ola hiç kaşın kantarmaya (3112)

Anne babanın her arzusu, hatta onların ağızlarından çıkan her ifade evladı için bir emir hükmündedir. Hâl böyle iken onlara karşı çıkmak, söylediklerine itiraz etmek, yüzünü ekşitip, somurtmak asla doğru bir

davranış değildir. Bu hareketler büyükleri üzer, onların kalplerini kırar. O yüzden evladın yapacağı tek şey, ebeveynin isteklerini yerine getirmek ve gönüllerini hoşnut etmektir.

Bir zaman ata ana işler-idi
Oğlını vü kızını bisler-idi (3113)

demek suretiyle, anne ve babanın genç yaşta, sağlıklıyken oğullarını ve kızlarını yedirip içirmek, büyütme için ellerinden gelen tüm fedakârlıkları yaptıkları ifade edilmektedir.

Bu kez oğul kız gerek kim işleye
Atayı vü anayı hoş bisleye (3114)

beytinde ise - ki devam eden beyittir - yaşlanmış, elden ayaktan düşmüş, ömrünü çoluk çocuğu uğruna harcamış ve artık yardıma muhtaç durumda olan ata anaya bakmak, evladın boynuna borçtur deniliyor. Bu beyit, yaşlılara muamelenin Türk kültüründeki önemine parmak basıyor. Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen tazeliğim kaybetmeyen bu durum günümüz gençliğine de ışık tutmalıdır.

Her anne-baba çocuğunun hayırlı bir evlat olarak yetişmesini arzular. Hayırlı evlat anne babanın yüzünü güldürür. O, hep doğru yoldadır. Hakk'ın istikametinde yaşayan oğlan, baba için bir gurur kaynağıdır. Öyle bir evlat ki babanın gönlünü yapmaktan, annenin gönlünü almaktan bir an bile geri kalmaz. Anne-baba da her zaman onun duacıdır ve böylelerinin gözleri arkada kalmaz. Dünya hayatında anne babasını hoşnut eden Cenab-ı Hakk'ı da razı etmiş olup, hem dünyevî hem de uhrevî pâyeyi elde etmiş olur:

Ataya oğul gerek kim yâr ola
Doğru yolda düzile dildâr ola

Ata gönlin bekleme hiç armadın
Ana gönlin isteye hî durmadın

Ol kişi her dem-be-dem alkış ala
Pes bilün andan Çalap hoşnud ola (3115-7)

Akıllı kimsenin Allah'ın sayısız nimetlerini idrak etmemesi, yaratılış hikmetini tefekkür etmemesi düşünülemez. Şair, insanoğlunu "Bir zamanlar yoktum, var oldum. Var oluşumun sebepleri, aşım ve köküm nelerdir? Açtım, yedirildim. Çıplaktım, giydirildim. Saf ve pâk anne sütüyle bedava beslenerek büyümem sağlandı. Anne babam gece gündüz benimle ilgilendiler. Adeta kul köle kesildiler. Bütün bunların hikmeti nedir? Bana verilenler birer nimet ise onun karşılığında bana düşen nedir?" diyerek zaman zaman kendini sorgulamaya, iç muhasebesini yapmaya davet etmektedir:

Ne getürdük uşbu mülke geliçek
Ne aluban gidiserüz öliçek

Bunda geldük bî-neva vü bî-haber
Bunda bulduk hem nevâ vü hem eser

Virdi evvel iki südden çeşmesâr
Kim bizimçün durmadın hey süt akar

İçdük anı dün ü gündüz durmadın
Kimseye hi tanımadın sormadın

Virdi bir kul bir karavaş bî-baha
Kullık itdi şöyle kim lâyük şâha

Ata ana dip bilinmez kıymeti
Anın olmaz halkım ana minneti (5031 -7)

Âşık Paşa bir mutasavvıftır. Bahsi açarken meselenin dünyevî yararlarını saymakla kalmaz, uhrevî faydalarına da ışık tutar. Anne babaya hürmet ve hizmet, Anadolu Türk ahlâk ve seciyesinde de evlâdın görevidir; aile terbiyesi alan, görgülü bir insanın vicdanî sorumluluğudur. Ancak şair bu hizmetin ahirete bakan yönüne dikkatleri çekiyor: "Çoğu zaman insanoğlu altının elindeyken kıymetini bilmiyor. Ata ananın da yanbaşımızdayken kadr ü kıymeti bilinmiyor. Hâlbuki onlar seni Allah rızasını kazanmaya iletcek vesilelerdir."

İlerleyen bâblarda şair, bu fikri daha da perçinleştiriyor. Müminlerin dünya hayatında on çeşit dostunun olduğunu, bu dostlar sayesinde rahat edip, emniyet içinde yaşadıklarını, bu sebeple ahirette de affa kavuşacaklarını anlatırken anne baba bahsine tekrar dönüyor: Halk içinde işbu dostlık kimde var

Dostun oldur kim bu dostlık anda var

Malûm oldu ol dahı bir gör yine

Kimdür ol sekzinçi dostı sorsana

Çün bilesin kendü kimdür adı ne
Pes göresin sen bu sözün dadı ne

Atan anandur senün ol iy safa
Sen dahı ol dostlara kılğıl vefa (9763-6)

Ata ana çocuğunun dostudur. Dost, mutluluğu da tasayı da paylaşan demektir. Dostluk, karşılıklı sadakat ve vefa temeline dayanır. Anne baba dostluğunun paha biçilmezliğini anlamak için onların evlâdı için çektiği zahmetlere, katlandığı mihnetlere göz atmak yeterli olacaktır:

Hiç gümansuz dost-durur bunlar sana
Ne emek dartar senünçün görsene

Rahat olmaz senden ötrü gündüzün
Kul karavaş eylemişdür kendüzün

Hem senünçün terk ider uyhusını
Uyımaz dün-le uyusun dip seni

Senden ötri ıssı sovak yir bular
Yani sini hoş dirilsün dir bular

Ger halal u ger haram kim cem ider
Kamusını sana ısmarlar gider (9767-71)

Anne babanın dostluğu şüphesizdir. Onlar çocuğunun rahatı ve geleceğinin her yönden parlak olması için kendi rahatlarını terk etmeye, her türlü meşakkate katlanmaya hazırdır. Çocuğun iyiliği için kul köle gibi olmaları da fitrî bir özellikleridir. Genel olarak Türk - Anadolu ve Orta Asya - kültüründe annelik ve babalık şuru çok derindir. Garib-nâme'de de ifade edildiği gibi "Ata ana yemez, yedirir. Uyumaz, uyutur. Sıcağa, soğuga evlâdı için seve seve katlanır. Yeter ki çocuğu sağlam büyüsun. Onun için de didinir, çalışır, helâl yahut haram biriktirdiği malını evlâdına miras bırakır. Ölünceye kadar çocuğunu koruyup kollar." Burada çok önemli bir husus vardır; helâl-haram konusu. Şair, annelik duygusunun kuvvetini anlatırken, Kazakça deyimle çocuğunun "karnı tok, gömleği gök" olması için annenin haram bir iş yapmayı bile göze alabileceğini, kendini riske atabileceğini söylemektedir.

Âşık Paşa, tipik Türk anne ve babanın vasıflarını sıralarken, gece gündüz ayırt etmeyip evlâdının yardımına koşan bu mihnetkeşlerin çocuk için büyük bir nimet olduğunu vurgulamaktadır. Onlar eli öpülecek, baş tacı edilecek kutsal varlıklardır. Her anne-baba oğlunun ve kızını kimseye muhtaç duruma düşmemesini, herkesten üstün olmasını, onlara her hangi bir zararın dokunmamasını arzular. Anne-baba için oğlan-kız ayrımı yoktur. Her ikisi de kendi canlarından birer parçadır:

Dün ü gün şoldur sana himmetleri
Kim bilesin sen kamu nimetleri

Her neye kim sunsan eltin irişe
Mala mülke nimete her bir işe

İstemez bunlar ki sen aç ölesin
Yahud uşbu halka muhtaç olasın

İlla isterler senün begligünü
Halk içinde kamudan yigligünü
Ata ana himmeti şoldur bize
Hiç yavuzluk istemez oğla kıza

İlla ister kim oğul kız ulala
Gün göre vü mal dire vü mülk ala (9772-7)

İdeal anne baba karakteristiği budur. Çocuğunun kendilerinden daha iyi şartlarda yaşamalarını, bir adım da olsa ileride olmalarını isterler. O koşulları hazırlamanın farkında olan ebeveyn, yavrusunu mektebe gönderir, ilim öğrenmesini sağlar. Oğlunun ve kızının hem dünyasını, hem de ahiretini kurtarmak için bütün imkânlarını seferber eder.

Evlâdı için bu kadar himmette bulunan, rızkının artmasını gönülden dileyen anne ve baba çocuğunun gerçek dostudur:

Kimsene kim artduğun ister senün

Anı dost bilgil degüldür düşmeniün

Kimsene kim himmeti şoldur sana
Sen dahu anı sana dost bilsene

Kendü her dem meşgul olur meksebe
Ta ki sen her dem varasın mektebe

Öğrenesin anda Tanrı ilmini
Hem dutasın dünyayı vü hem dini

Halk işinde uşbu dostlık kimde var
Dostın oldur kim bu dostlık anda var (9778-82)

Kazak ailesinde ata, bir mukavemet abidesidir, ana ise müşfik bir kahraman. "Ata -askar taw, ana - sarkılmas bulak" (Ata - haşmetli dağ, anne - tükenmez kaynaktır) diyerek anne babanın değerini vurgulayan Kazaklar, çocuklarına "Atana ne kılsan aldına sol keledi" (Akibetinin nasıl olmasını istersen büyüklerine öyle davran), "Babasına hürmet etmeyen, balasından hürmet görmez" bilincini aşarlar. Evin piri sayılan baba, çocuğunun ilk üstadıdır, hilkat ve konumu icabı daima temkinli, dirâyetli ve dikkatlidir. Bu nedenle halk kültüründe, atasözlerinde, destanlarda, deyimlerde ata ananın rolünün altı çizilmiştir. Bu vurgu Garib-nâme ile benzerlik göstermektedir. "Ata sözünü kesen oğlandan, ana sözünü kesen kızdan uzak durmak" gerektiğini yeğleyen Kazaklar, "Atadan - bata" (Atadan dua almak lazım) demekle, babanın gönlünü hoşnut ederek duasına nail olmanın önemine işaret etmektedirler.

Anne tabiatından kaynaklanan iştiyak ve insiyakla her zaman evladını yaşatmak için yaşar. Bu konu Kazakça bir tolğaw'ın (Tolğaw - Tolğamak, (sancılanarak, dertlenerek) fikir, görüş beyan etmek manalarına gelen tolğaw Kazaklar arasında çok sevilen bir türdür. Cıraw ve akımlar denilen halk ozanları, devir, hayat, zamanın akımı, hadiseler, tabiat, sosyal olaylar, kahramanlar hakkındaki düşüncelerini tolğamakla dile getirirler. Tolğaw'lar didaktik ve lirik konular içerir. Tolğaw'da cıraw dediğimiz ozan, belli bir konuyla ilgili tecrübelerini, gelecekle ilgili görüşlerini, vermek istedikleri mesajı manzum olarak dile getirir. Tolğaw'lar sanat ve fikir bakımından derin olduğu için sonradan onların çoğu dizeleri atasözüne dönüşmüştür.) dörtlüğüyle şöylece özetlenebilir: "Taş gibi göğsünü yumuşatmış

Dar kursağımı genişletmiş
Dokuz ay, on gün karnında gezdirmiş
Yavrusu için çile çekmiş."

Mekke'yi ve Medine'yi şerefli bilen mümin bir Kazak için o şehirler huzur ve mutluluk veren mekânlardır. Bu yüzden Kazaklar, anne-babanın bakımını üstlenmeyi, onlara iyi muamelede bulunarak huzurlu bir hayat yaşamayı Allah'm üstünlük atfettiği o beldelerde bulunmakla eşdeğer sayar. Meşhur Kazak şairi Şal'ın aşağıdaki dörtlüğü bu konunun özeti niteliğindedir: (Satbayeva, 2000:428):

Mekke menen Medine joldın uşu, " Mekke ile Medine yolun ucu
Alıs sapar jol deydi barğan kisi. Huzur bulur oraya giden kişi.
Atası men anasın kütken üşün Atasıyla anasına bakan için
Mekke mene Medine üydin işi. Mekke Medine olur evin içi."

Kaynaklar:

1. Bekasıl Awliye, 2005, Juldıznama, Astara
2. Doğan I, 1999, "Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri", Osmanlı-Toplum, C.V:375, Yeni Türkiye Yay., Ankara
3. Kafesoğlu İ., 2002, Türk Millî Kültürü, İstanbul
4. Kuran-ı Kerim, 1990, Kazakçaya çev: Akıtul A. vd., Ulttar baspası, Pekin
5. Satbayeva Ş., 2000, XV-XVIII Ğasırlardağı Kazak Adebietinin Tarihi, Almatı
6. Turan R, 1999, "Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk", Osmanlı-Toplum, C.V:483, Yeni Türkiye Yay., Ankara
7. Yavuz K., 2000, Âşık Paşa Garib-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma), C.I-II, TDK Yay., İstanbul